

**О.В. Ульянченко, д-р екон. наук, професор
член-кореспондент НААН України**

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

**А.А. Суска, канд. екон. наук, член-кореспондент
Академії економічних наук України**

**Харківський національний технічний університет сільського
господарства ім. П. Василенка**

РОЗРОБКА МЕТОДИКИ ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛІСУ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ РИНКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ

В статті розробляється і обґрунтовується методика оцінки соціально-екологічного потенціалу лісу в контексті становлення ринку соціально-екологічних послуг як нової еколого-економічної системи лісового сектору економіки України.

***Ключові слова:** соціально-екологічний потенціал, ринок соціально-екологічних послуг, оптимальна лісистість, оптимальна структура лісу, екологічна загроза, соціальна потреба, маркетингове середовище.*

Постановка проблеми. Значні перспективи щодо розвитку економічного простору лісового сектора економіки України пов'язані з капіталізацією соціально-екологічного потенціалу лісу, що викликає необхідність формування нових для лісового господарства України еколого-економічних систем, зокрема, ринку соціально-екологічних послуг лісу, об'єктом якого є особливий товар – соціально-екологічна послуга.

Можливості активного становлення та функціонування будь якого товарного ринку залежать від наповнення ринку товаром – пропозиції (об'єму ринку) і від маркетингового середовища, основною складовою якого є реальний та потенціальний попит. При відомих підходах до оцінки об'єму ринку і прогнозування можливого попиту, специфіка об'єкту ринку соціально-екологічних послуг лісу – соціально-екологічна послуга, «виробника» товару – соціально-екологічний потенціал лісу та суб'єкти лісогосподарювання, а також неоднозначність сприйняття економічними суб'єктами інших галузей та суб'єктами соціальної сфери (споживачами) політики щодо необхідності сплачувати певні кошти за користування

природним ресурсом лісу, яким вони звикли користуватися безкоштовно, викликає необхідність розробки методики оцінки природного ресурсу лісу саме в контексті становлення ринку соціально-екологічних послуг. Методика оцінки соціально-екологічного потенціалу лісу в контексті становлення ринку повинна бути направлена на ті складові комплексу соціально-екологічних благ лісу, які, за певних етноприродних і економічних особливостей територій, можуть набувати попиту та бути об'єктом товарно-грошових відносин між суб'єктами лісогосподарювання – виробниками, і суб'єктами інших галузей економіки та соціальної сфери – споживачами. Тобто, проблема оцінки соціально-екологічного потенціалу лісу в контексті формування ринку полягає в тому, що оцінка сучасного стану соціально-екологічного ресурсу лісу повинна проводитися не тільки в напрямі визначення структури і обсягу такого ресурсу, а й в напрямі попиту на той чи інший вид соціально-екологічного ресурсу, який можливо сформувати в певному економічному та соціальному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомі твердження, що за концепцією сталого розвитку, яка декларується на рівні політики лісогосподарювання, при певному попиті на соціально-екологічні послуги, можливий зсув структури лісового виробництва, бодай на регіональному рівні, в сторону капіталізації нематеріальних благ лісу. Це може викликати необхідність корегувань планів відновлення лісів щодо структури породного складу насаджень та просторового розміщення ділянок нових насаджень [1].

Існує думка, що взаємодія між суспільними інститутами і суб'єктами лісового сектору відбувається головним чином у двох напрямках: політичному та ринковому. Потреби в ринковій продукції, здебільшого, виражаються у ринковому вимірі, тоді як більшість інших вимог, що декларуються в лісовому секторі, відображаються в урядовій політиці й постановах. Крім того, між суспільством і лісовим сектором економіки існують прямі зв'язки, які віддзеркалюються, наприклад, у корпоративній соціальній відповідальності [2].

Така думка націлює на необхідність наближення політичних регуляторів лісокористування до умов ринкових перетворень та активізації суспільного руху щодо охорони навколишнього середовища.

Відомі ґрунтовні дослідження, які доводять те, що капіталізація соціально-екологічних благ лісу – це шлях до гармонійного поєднання природних, економічних і соціальних інтересів, які полягають в можливості збереження лісів, отримання певних економічних вигод і задоволення цілого комплексу соціальних потреб [3].

В той же час багато фахівців лісового господарства визначають те, що соціально-екологічний потенціал можливо ефективно реалізовувати при глибокому дослідженні комплексу соціально-екологічних потреб того чи іншого регіону, який, в значній мірі, визначається етноприродним і економічним середовищем [4].

Формулювання цілей статті. Метою статті є розробка методики оцінки соціально-екологічного потенціалу лісу в контексті становлення ринку соціально-екологічних послуг, яка дозволяє прогнозувати можливості щодо капіталізації потенціалу за обсягом і асортиментом в залежності від етноприродного та економічного середовища територій.

Виклад основного матеріалу досліджень. Важливою передумовою становлення ринку соціально-екологічних послуг лісу є загальний обсяг лісових ресурсів. За даними державного обліку лісів станом на 2016 р., площа земель лісового фонду України складала 10,8 млн га, в т.ч. вкрито лісами понад 9,6 млн га, що складає близько 15,9 % загальної території держави. За рівнем лісистості території Україна значно поступається більшості країн Західної Європи (рис. 1).

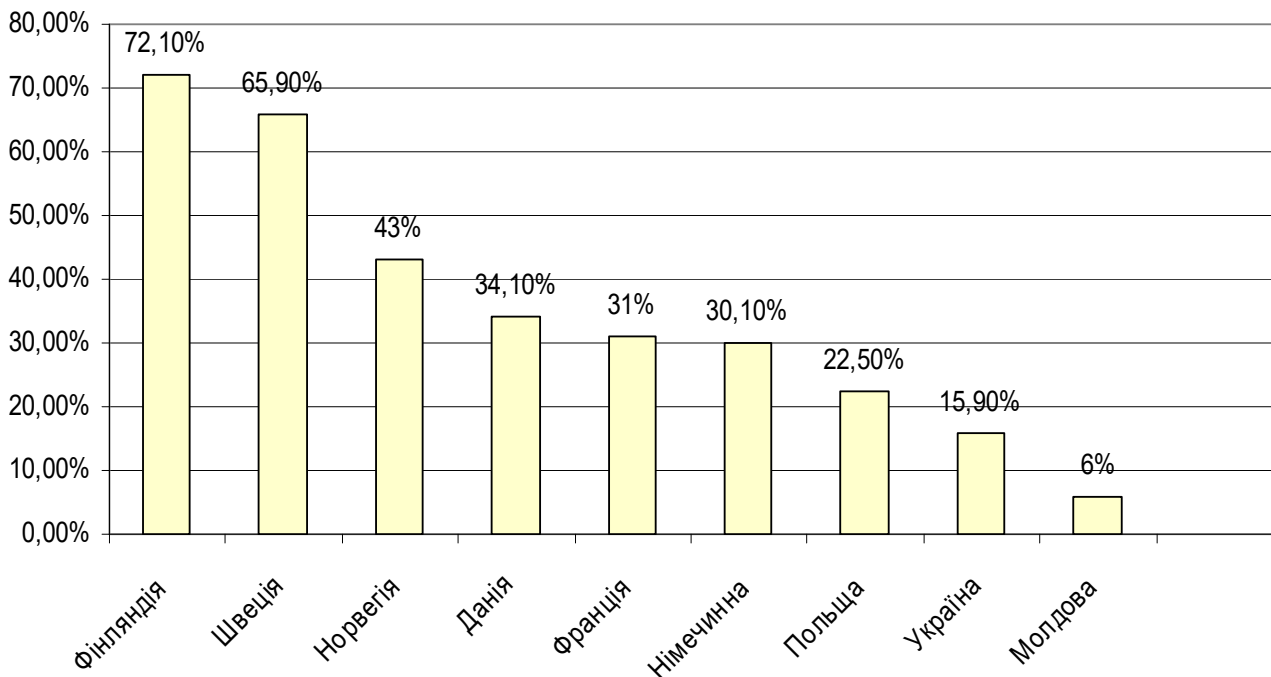

Рис. 1. Рівень лісистості територій деяких країн Західної Європи

Проте, розглядаючи проблему лісистості, значна частина дослідників лісів, сходяться на думці, що не варто орієнтуватися на загальне числове значення лісистості. За твердженням А.А. Молчанова, завдання організації оптимізація лісистості території держави зводиться не до загального валу, а до визначення лісистості на екологічно і соціально

напружених територіях. Він обґрунтував наступні показники оптимальної лісистості деяких екологічно та соціально напружених територій, а саме: території, де є небезпека повеней, а також береги річок і водоймищ – оптимальна лісистість 37 %; території, де можливі селеві потоки та зсуви ґрунту – 32 %; території небезпеки вітряної ерозії ґрунтів – 28 %; території «зелених зон» (території населених пунктів) – 13 %; полезахисні території 6 %; пришляхові території – 1 % [5].

Наведені показники щодо відсотку заліснення соціально і екологічно напружених територій потрібно вважати як усереднені. Географічне положення території, клімат, рельєф місцевості, ґрунтові води можуть впливати на лісовий оптимум таких територій [6]. За дослідженнями В.П Ткача оптимальна лісистість заплави Сіверського Дінця становить 60,3 %, Псла – 35,4 %, Ворскли – 40,4 %, а мінімально необхідна лісистість безлісних ділянок заплави має сягати 15–20 % [7].

Теорію оптимальної лісистості спеціальних територій підтримує і А.Г. Михович. Він стверджує, що максимальне збільшення підземного живлення рік відбувається не при 100 % лісистості, а при меншій: у Поліссі – 45-60 %, у лісостепу – 20-40 %, у степу – 15-19 %, тобто збільшення лісистості понад цих значень не призводить до збільшення водоохоронної ролі лісу [8].

Результати досліджень Українського науково-дослідного інституту лісового господарства щодо оптимальної лісистості адміністративних територій України дозволяють зробити порівняльний аналіз реального і оптимального рівня лісистості, що висвітлює перспективи заліснення територій і, відповідно, перспективи розвитку регіональних ринків соціально-екологічних послуг (табл. 1).

Аналіз таблиці показує, що лісистість всіх адміністративних територій, крім Чернівецької області, не досягає оптимуму, при цьому, в більшості областей, для досягнення оптимального заліснення необхідно збільшувати землі лісового фонду або залучати сільськогосподарські та інші землі. Для ринку соціально-екологічних послуг лісу збільшення лісових площ визначає додаткові джерела наповнення ринку товаром, а досягнення оптимуму лісистості, на спеціальних територіях впливає на «якість» товару – досягається максимальний прояв екологічних і соціальних користностей лісу.

1. Лісистість адміністративних територій України

Адміністративні території	Землі лісового фонду, тис. га		Лісистість, %	
	Всього	Вкриті лісами	Реальна (на 01.01.2017 року)	Оптимальна (за дослідженнями У НДІ ЛГ)
АР Крим	331	276	10,6	19,0
Вінницька	363	340	12,8	14,9
Волинська	697	622	30,9	35,8
Дніпропетровська	199	165	5,8	8,0
Донецька	213	179	6,7	12,4
Житомирська	1089	968	32,6	36,2
Закарпатська	694	648	50,8	55,0
Запорізька	122	105	3,6	5,3
Ів.-Франківська	626	569	40,9	48,0
Київська	746	572	20,4	24,0
Кіровоградська	168	153	6,2	11,1
Луганська	340	287	10,7	16,0
Львівська	690	623	28,5	29,7
Миколаївська	127	91	3,7	7,4
Одеська	260	191	5,7	9,0
Полтавська	271	244	8,5	14,8
Рівненська	846	732	36,5	40,6
Сумська	445	416	17,4	20,3
Тернопільська	196	181	13,1	19,8
Харківська	419	382	12,1	15,0
Херсонська	265	131	4,6	4,9
Хмельницька	286	259	12,5	32,7
Черкаська	345	317	15,2	18,1
Чернівецька	258	237	29,2	18,3
Чернігівська	713	649	29,2	44,1
Україна	10782	9400	15,9	24,7

Український вчений-лісівник Л. А. Медведєв, спираючись на дослідження щодо оптимальної лісистості територій розрахував площі території України, які потребують оптимального рівня лісистості.

За його розрахунками лісистості на рівні 37 % (водоохоронні території) потребують 4480 тис. га, на рівні 32 % (селенебезпечні та

зсувонебезпечні території) – 318 тис. га, на рівні 28 % (ерозійнонебезпечні території) – 3141 тис. га, на рівні 13 % (зелені зони) – 510 тис. га, на рівні 6% (полезахисні території) – 678 тис. га, на рівні – 1 % (придорожні території) –149 тис. га [9].

Взявши результати даних досліджень за відповідні нормативи. При відомих, на період досліджень, площах соціально і екологічно напружених територіях, які відповідають нормативам лісистості, можливо побудувати діаграму лісистості соціально і екологічно напружених територій, яка, в значній мірі, визначає перспективи ринку соціально-екологічних послуг лісу (рис. 2).

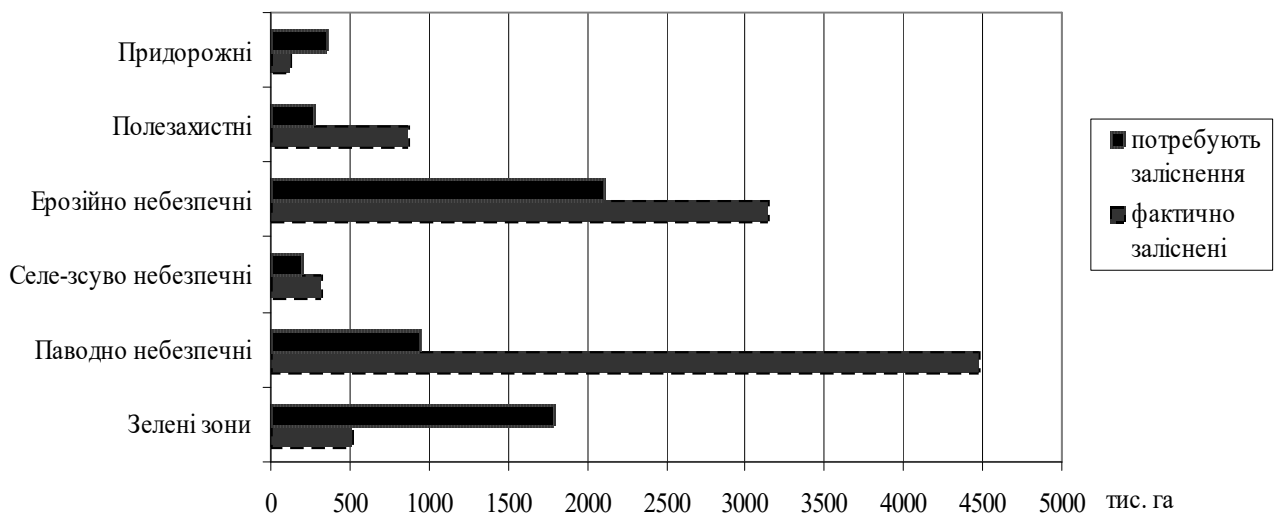

Рис. 2. Діаграма лісистості соціально-екологічно напружених територій України

Як стверджує Ю.П. Бяллович, проблема доведення рівня лісистості соціально і екологічно напружених територій до нормативного, повинна вирішуватися фахівцями з лісівництва, які можуть отримувати за це відповідну винагороду від тих суб’єктів господарювання, що використовують соціально-екологічні блага лісу для додаткового прибутку [10].

Потрібно зауважити, що Україна досягла значних успіхів щодо збільшення лісових площ. За останні 50 років площа лісів збільшилася на 21 %, що перевищує аналогічний показник багатьох країн Західної Європи (рис. 3).

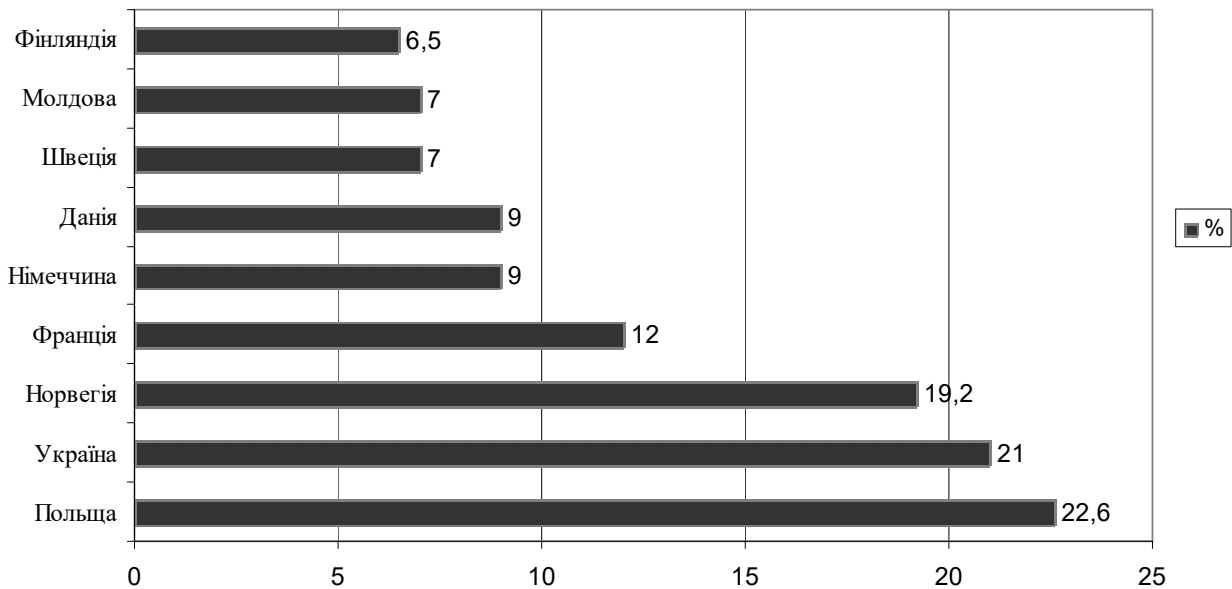

Рис. 3. Відсоток збільшення лісових площ в деяких країнах Західної Європи за остання 50 років

Значний поштовх у збільшенні лісових площ надала Державна програма «Ліси України» на 2010 – 2015 рр.. За три перші роки реалізації програми площі нових лісових насаджень, при повному відновленні лісів на площах вирубок, щорічно збільшувалася в середньому на 20 тис га. На жаль по завершення термінів Програми і припинення фінансування, щорічні території нових лісових насаджень збільшувалися менше ніж на 2 тис. га. Враховуючи те, що збільшення лісових площ торкнулося, переважно, лісостепу і степу України, де ліси мають, переважно, соціально-екологічне значення, можливо сподіватися на значні перспективи регіональних ринків соціально-екологічних послуг лісу.

Становлення регіональних ринків соціально-екологічних послуг лісу, в значній мірі, буде залежати від особливості лісів природних зон України. Саме обсяги і структура лісів природних зон буде формувати пропозиції – можливий комплект соціально-екологічних послуг та визначати межі регіональних ринків соціально-екологічних послуг. Перспективи розвитку потенціалу таких регіональних ринків залежать саме від проектів підвищення лісистості територій природних зон в залежності від співвідношення реальних і оптимальних рівнів лісистості природних зон. Співвідношення реального і оптимального рівня лісистості за природними зонами України на 01. 01. 2017 року наведено на рис 4.

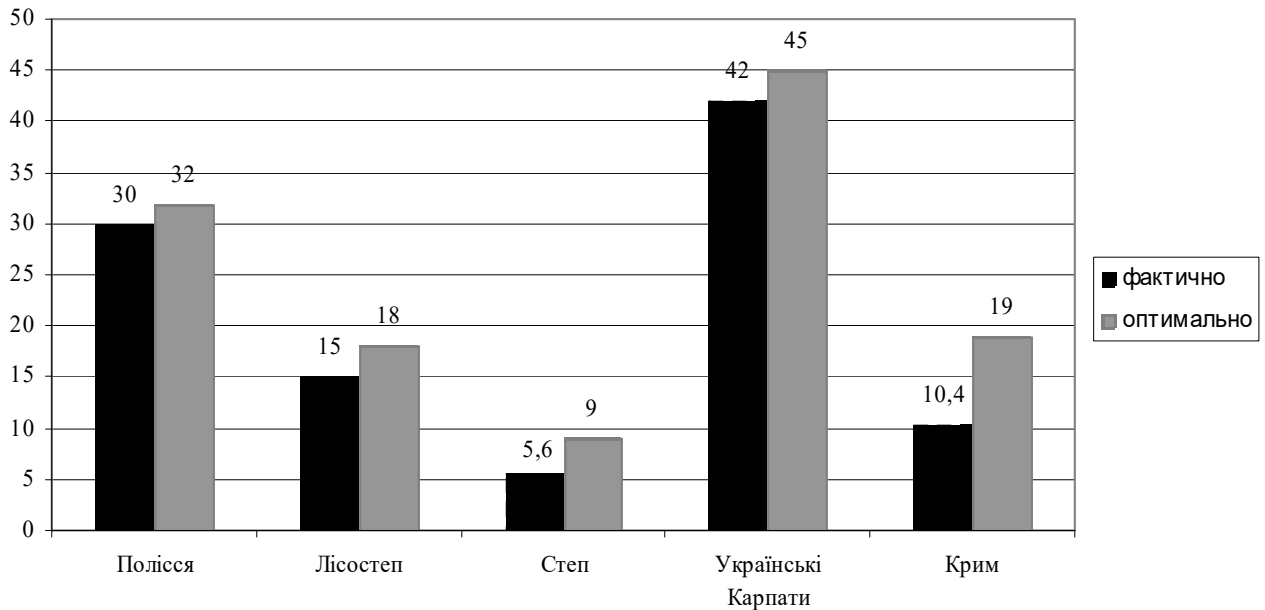

Рис. 4. Співвідношення реального і оптимального рівня лісистості за природними зонами України

З рисунку видно, що у всіх природних зонах України існує проблема щодо оптимальної лісистості території. Найбільш гостро така проблема проявляється в степовій зоні і в Автономній Республіці Крим.

Оптимізація лісистості територій природних зон дає впевненість в тому, що регіональні ринки соціально-екологічних послуг будуть мати надійне джерело «якісного» товару. В той же час потрібно враховувати те, що при широкому товарному асортименті (комплект соціально-екологічних корисностей лісу, на сьогоднішній день, нараховує понад 150 видів і має стійку тенденцію до збільшення), етноприродні особливості регіону та економічна ситуація в ньому можуть впливати на формування попиту саме на конкретні види соціально-екологічних послуг. Такі послуги можуть якісно задовольнити саме конкретні породи дерев. Тому поряд з кількісними показниками аналіз стану соціально-екологічного потенціалу лісів повинен торкатися структури лісі щодо порід і віку дерев.

За визначенням І.Ф. Букши, оптимальна структура лісу – це такий стан лісу, за якого створюються максимальні можливості для найбільш повного задоволення потреб народною господарства в деревині, ресурсах недеревної рослинності, соціальних та екологічних функціях лісових насаджень при мінімальних затратах на їхнє використання, охорону і відновлення [11].

Звичайно, природа не може самостійно формувати структуру лісів щодо порід і вікового стану деревини, яка б відповідала соціальним та економічними потребами певних територій. Приведення структури лісів

природних зон до структурного оптимуму – це справа людей і, в першу чергу, фахівців лісового господарства. В значній мірі, проблеми оптимальної лісистості і оптимальної структури лісів пов'язані з екологічною, соціальною та економічною ситуацією територій, що й визначає рівень екологічної безпеки на цих територіях. Саме ця ситуація генерує відповідний комплекс потреб на соціально-екологічні властивості лісу, саме такі властивості можуть користуватися попитом тобто набувати форму товару і бути об'єктом регіонального ринку соціально-екологічних послуг лісу, формувати маркетингове середовище ринку.

Проведені дослідження дозволяють запропонувати методику до оцінки соціально-екологічного потенціалу лісів природних зон України в контексті становлення регіональних ринків соціально-екологічних послуг лісу (рис. 5).

Наведена методика визначає, що оцінку ринкових перспектив щодо соціально-екологічної складової ресурсу лісів природних зон доцільно починати з аналізу соціально-екологічного стану території природних зон. Такий аналіз дасть можливість визначитися як з екологічними проблемами, так і з пакетом соціальних замовлень населення територій, а також структурувати ці аспекти за рівнем небезпеки і ступенем важливості.

Це і визначає перспективи ринкових зрушень щодо використанні соціально-екологічного потенціалу лісів. Ринкові перспективи можуть набути проявів реалій, якщо визначитися з можливостями лісів регіону щодо рішення екологічних проблем і задоволення екологічних потреб. Соціально – екологічні можливості лісів, в своїй більшості, визначаються рівнем лісистості території природної зони (є певним індикатором об'єму ринку) і структурою лісів за породами та віком деревини (є певним індикатором можливого товарного асортименту ринку).

Соціально-екологічні можливості (ресурс) лісів можуть набути форму товару, якщо на них існує (сформовано) попит (маркетингове середовище). Тобто, існують реальні і потенціальні споживачі, які розуміють підприємницькі та соціальні вигоди від споживання такого ресурсу й готові за це платити. Практичне застосування методики дасть можливість визначитися з перспективами капіталізації соціально-екологічних благ лісів в природних зонах України, тобто, з перспективами становлення і функціонування ринку соціально-екологічних послуг.

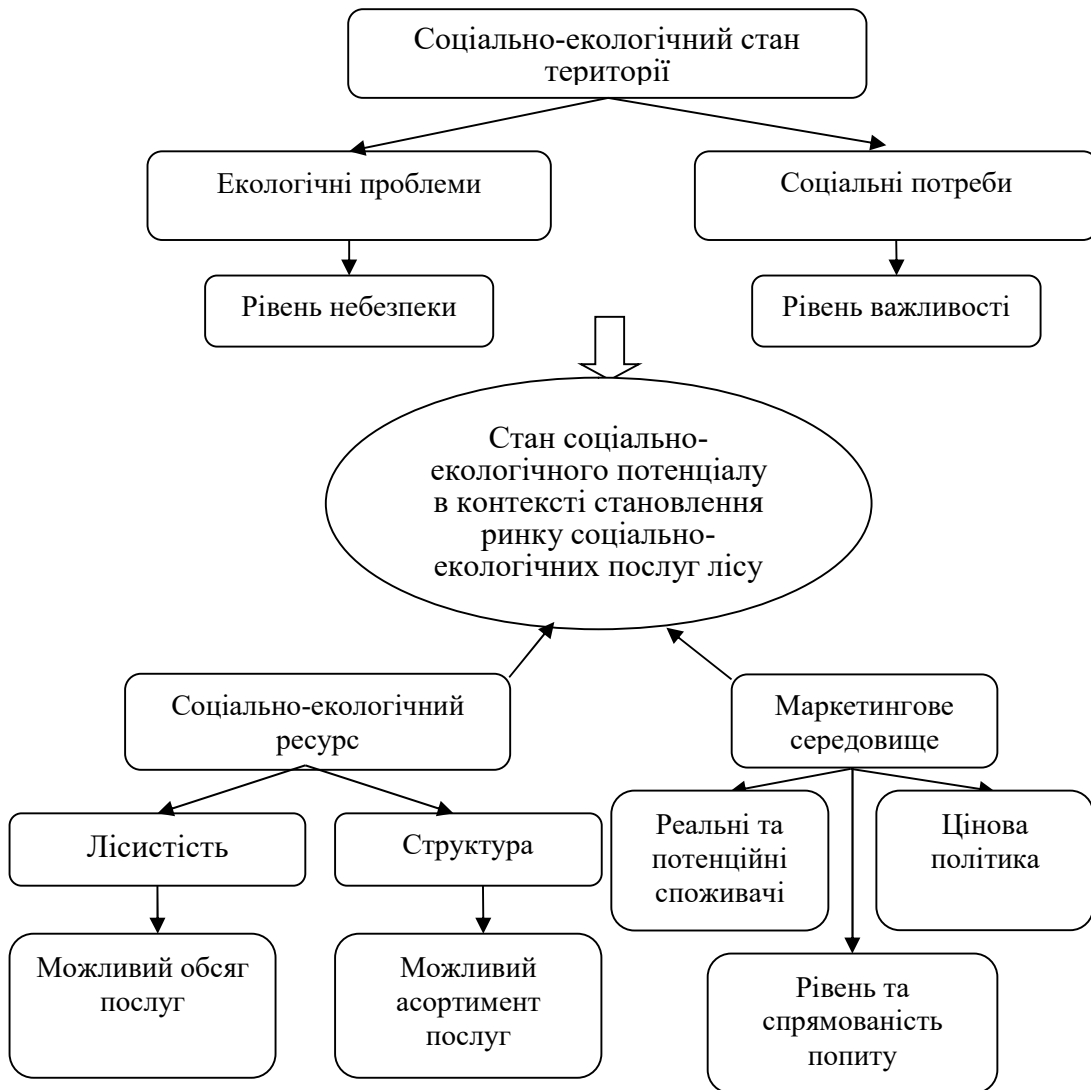

Рис. 5. Методика оцінки соціально-екологічного потенціалу лісів природних зон України в контексті становлення регіональних ринків соціально-екологічних послуг

Висновки. В результаті проведених досліджень розроблена методика оцінки соціально-екологічного потенціалу лісу, яка дозволяє поєднати кількісно-якісні характеристики потенціалу з можливостями його капіталізації в залежності від етноприродного і економічного середовища на певних територіях, тобто, дозволяє визначитися з можливостями і перспективами регіональних ринків соціально-екологічних послуг.

Бібліографічний список: 1. Минц А.А. Экономическая оценка естественных ресурсов. Научно-методические проблемы учета географических различий в эффективности использования / А. А. Минц. – М.: Мысль, 1972. –303 с. 2. Антоненко І.Я. Механізми модернізації інституціонального середовища лісо ресурсного розвитку / І.Я. Антоненко,

О.І. Дробот // Економіка природокористування і охорони довкілля: зб. Наук. пр. – К.: РВПС України НАН України. 2010. – № 13 04. – С. 7–12.

3. Мишенин Е.В. Эколого-экономические проблемы природопользования в лесном комплексе / Е.В. Мишенин. – Суми.: Мрія, 1998 – 272 с.

4. Нудельман М.С. социальнo-экономические проблемы рекреационного природопользования / М.С. Нудельман. – К.: Наукова думка. 1987. – 132 с.

5. Молчанов А.А. Оптимальная лесистость / А.А. Молчанов. – М.: Наука, 1966. – 210 с.

6. Конкурентний потенціал підприємств лісового господарства, стратегічні аспекти його формування: [монографія] / О.В. Ульяновченко, А.А. Суска, А.П. Бабич. – Х.: Цифрова друкарня № 1, 2014. – 210 с.

7. Ткач В.П. Заплавні ліси лівобережної України та наукові основи господарювання в них / В.П. Ткач. – Автореф. дис... д-ра с.-г. наук: 06.03.03 / Л.: УДЛТУ. – 1999. – 36 с.

8. Михович А.У. О гидрологических критериях оптимальной лесистости / А.Г. Михович // Лесоводство и агролесомелиорация. – К.: Урожай, 1972. – Вып. 29. – С. 3-9.

9. Медведев Л.А. Региональные особенности развития лесного хозяйства в Украинской ССР / Л.А. Медведев // Лесоводство и агролесомелиорация. – К.: Урожай, 1982. – Вып. 63. – С. 7-10.

10. Бялович Ю.П. Нормативы оптимизации лесистости равнинной части УССР / Ю.П. Беллович // Лесоводство и агролесомелиорация. – К.: Урожай, 1972. – Вып. 28. – С. 54–61.

11. Букша І.Ф. Інвентаризація парникових газів у секторі землекористуванні та лісового господарства / І.Ф. Букша, О.В. Бутрим, В.П. Пастернак. – Харків.: ХНАУ, 2008. – 232 с.

А.В. Ульяновченко, А.А. Суска **Разработка методики оценки социально-экологического потенциала леса в контексте становления рынка социально-экологических услуг.** В статье разрабатывается и обосновывается методика оценки социально-экологического потенциала леса в контексте становления рынка социально-экологических услуг как новой эколого-экономической системы лесного сектора экономики Украины.

Ключевые слова: социально-экологический потенциал, рынок социально-экологических услуг, оптимальная лесистость, оптимальная структура леса, экологическая угроза, социальная потребность, маркетинговая среда.

O.V. Uljanshenko, A.A. Suska **The elaboration of evaluative methods for the socio-ecological potential of forests in the scope of formatting the social and environmental services market.** The capitalization of the socio-ecological potential of the forest is the perspective direction of estimating the

forest sector economic space, which necessitates forming new for forest economy of Ukraine, eco-economical systems, in particular, the market of social and ecological services of the forest, the object of which is the special commodity, the socio-ecological service .

Possibilities for the forest socio-ecological services market formation are determined not only by quantitatively - qualitative characteristics of the social and ecological potential (level of frostiness, natural forest structure), but also by the demand volume and trend for the socio-environmental benefits of forests on certain ethno-natural and economic territories.

This causes the necessity of elaborating the methodology for assessing the socio-ecological potential of forests in the scope of the emergence of the market of socio-environmental services; which would allow to forecast opportunities for capitalizing the potential by capacity and range, depending on the ethno-natural and economic environment of the territories.

The proposed methodology for assessing the socio-economic potential of forests in the scope of establishing the socio-environmental services market combines three consecutive steps:

- the definition of ecological problems and social needs of the territories on which is planned the implementation of the project to establish the market of social and ecological services of the forest, the level of their importance and gravity;

- the estimation of forest area, which could determine the capacity and the quality of services, and the structure of forests (tree breeds, age), which can define the range of services;

- the analysis of the marketing environment, which allows determining the potential demand volume and trend.

The practical application of the methodology would let spot the prospects of the capitalization of the social and environmental benefits of forests in the natural zones of Ukraine, that is, with the perspectives of establishing and functioning the market of socio-ecological services on the territories of natural zones of Ukraine.

Key words: social and ecological potential, socio-ecological service market, optimal frostiness, optimal forest structure, ecological threat, social need, marketing environment.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2017 р.